

آموزش کتابداری و اطلاع رسانی در جهان اسلام*

نوشته 'محمد م. امان'

ترجمه 'احمد یوسفی'

جهان اسلام، دولتمردان و مدیران حرفه‌ای از دستیاب نبودن اطلاعات اظهار نارضایتی می‌نمایند. در نتیجه، تعداد قابل توجهی از تحقیقات و برنامه‌ریزیها تکراری است و یا به علت فقدان اطلاعات روزآمد دچار مشکل می‌شود. برای کسانی که به عنوان مشاور برای دولتهای اسلامی و تشکیلات شغلی کار می‌کنند دور از انتظار نیست که به دست آوردن گزارشهای دیگر مشاوران یا مطالعاتی که بر روی مسأله‌ای واحد انجام شده است فوق‌العاده مشکل باشد. این مسأله باعث دوباره کاری و اتلاف هزینه می‌شود که هیچ کشوری، غنی یا فقیر، نمی‌تواند از عهده آن برآید. اغلب دولتمردان و مسؤولین کشورهای اسلامی دریافته‌اند که توسعه باید متکی بر تکنولوژی باشد. شیوه‌های سنتی انجام کارها، از کشاورزی گرفته تا معالجات پزشکی و اجتماعی، دیگر عملی و مناسب نیستند. لذا این کشورها در جستجوی دستیابی آزاد به اطلاعات در حوزه‌های تکنولوژی، پزشکی، آموزش و پرورش، کشاورزی، صنعت و تجارت، بالاخص از کشورهای پیشرفته شرق و غرب هستند.

به منظور شناسایی منابع اطلاعاتی جهت فراهم‌آوری، پردازش و اشاعه، نیاز به گروهی کارآزموده برای انجام چنین کارها یا فعالیتهای مرتبط احساس می‌شود. این گروه تخصصی مسؤولیت مهم و خطیری، نه تنها در فراهم‌آوری اطلاعات در شرایط بسیار مشکل، بلکه آموزش استفاده‌کنندگان در سطوح

آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در جهان اسلام بر سر دوراهی حساسی قرار دارد. ابعاد سنتی کتابداری بتدریج محو می‌شود و مفاهیم و فنون جدید کنترل اطلاعات، هرچند آهسته، راه خود را به کلاسهای درس می‌یابد. تأثیر فلسفه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی غرب در شرق اسلامی قوت می‌گیرد. دانشمندان مسلمان که موفق به کسب درجه دکتری یا دیگر مدارک پیشرفته از مدارس کتابداری و اطلاع‌رسانی اروپا و آمریکا شده‌اند، پس از بازگشت تأثیرات مثبتی بر برنامه‌های درسی و آموزشی دانشگاههای خود گذارده‌اند و آثار آنان راجع به تکنولوژی جدید اطلاعات و شیوه‌های ابداعی کنترل اطلاعات، بر شکل‌گیری برنامه‌های جدید برای آموزش کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی کمک سودمند بوده است.

با این حال، اوضاع اغلب کشورهای اسلامی که شانس داشتن نسل جدید متخصصان را در رأس امور کتابداری و اطلاع‌رسانی خود ندارند، تغییری نکرده است. همچنین تصور ضعیف و منفی از حرفه کتابداری، دانشجویان و اعضای هیئت علمی با استعداد را از پیوستن به این مدارس باز می‌دارد. و واقعیت این است که اغلب کتابخانه‌های کشورهای اسلامی از پیشرفتهایی که این حرفه در دهه‌های اخیر شاهد آن بوده، بی‌بهره‌اند. همچنین این حقیقتی است که فقدان جاذبه، حداقل در ظاهر، اکثر جوانان با استعداد و بلند همت را دل‌سرد کرده است. با وجود این، تحول نزدیک است و این وضعیت منفی مدت زیادی ادامه نخواهد یافت. تحول صورت می‌گیرد، اما نه به خاطر تنوع، بلکه بیشتر از روی ضرورت و در پاسخ به نیازهای تصمیم‌گیران و سیاستگذاران کشورهای اسلامی. به طور کلی به نظر می‌رسد که در فرآیند تصمیم‌گیری، اطلاعات عنصر ضروری و بنیادی شده است. در

* Mohammed M. Aman, "library and information science Education in the Muslim world" in the "library education in India, Pakistan and Iran" editor Anis Khurshid. Delhi: Indian Bibliographies Bureau, 1987, PP. [43]-53.

۱. رئیس دانشکده کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه ویسکانسین-میلواکی (آمریکا)

مدیریت میانه و سطح بالا، دفاع از هویت خود در مسائل روزانه، مقابله با کمبود بودجه و دیگر مسائل مالی را نیز به عهده دارند. مایه دلگرمی متخصصان اطلاع رسانی کشورهای اسلامی این است که آنها در همان وضعیتی قرار دارند که دیگر کشورهای غیرمسلمان نظیر خود هستند.

نیازهای آموزشی و تحصیلی

هنگامی که در صدد تشکیل گروهی متشکل از متخصصان صاحب صلاحیت هستیم که بتوانند بر انفجار اطلاعات فائق آمده و آن را کنترل نمایند و نیز تکنولوژی اطلاعات را به نحو مؤثری به کار گیرند، باید نیازهای آموزشی این افراد و مهارتهایی را که لازم است بعد از فارغ التحصیل کسب کنند مورد بررسی قرار دهیم.

متخصصان آینده کتابداری و اطلاع رسانی کشورهای اسلامی باید دانش موضوعی کاملی داشته باشند؛ زیرا اطلاعات بر پیچیدگی خود دانش شده است. متخصصان باید درک کاملی از حوزه های مربوط به موضوع و شیوه تنظیم منابع آنها داشته باشند. این نیاز موجب شده است که برخی از مدارس کتابداری در ایالات متحده، از جمله مدرسه کتابداری که اینجانب فعالیت دارم، برنامه های درسی و مدارک گرایشی و مشترک ارائه نمایند. این امر هنوز در دانشگاه های آمریکا مرسوم نیست، اما تعداد متناسبی از مدارس معتبر کتابداری برنامه های درسی و مدارک گرایشی دارند که برنامه های دیگر مراکز آموزشی و مدارس دانشگاهی را نیز دربر می گیرد. در دوران تصدی اینجانب به عنوان مدیر گروه کتابداری و اطلاع رسانی در دانشگاه سنت جان^۲ در نیویورک، به موجب توافق مشترک بین مدرسه کتابداری و اطلاع رسانی^۳ و دانشکده داروسازی^۴، مدرک گرایشی «کتابداری و اطلاع رسانی داروشناسی» ارائه می شد. این برنامه امکانات آموزش را برای آن دسته از دانشجویانی که تمایل داشتند متخصص اطلاعات دارویی شوند فراهم آورد. برنامه مشابهی در دانشگاه کیس وسترن^۵، دانشگاه پتیز بورگ^۶ ارائه شده است. در دانشگاه ویسکانسین میلواکی^۷ یک رشته هماهنگ تحت عنوان کتابداری موسیقی ارائه شده است. مدارک دانشگاهی مشابهی نیز در «تاریخ کتابداری و اطلاع رسانی» ایجاد خواهد شد.

این روند می تواند گسترش یابد و دیگر رشته های دانشگاهی، از قبیل نظام های مدیریت اطلاعات، ذخیره و بازیابی کامپیوتری اطلاعات، مدیریت کتابخانه ها و مراکز اطلاعات، نظام های اطلاعات کشاورزی، نظام های اطلاعات شیمی، مدیریت و بسیاری دیگر را تحت پوشش قرار دهد. از کارشناسان ارشد جدید، انتظار می رود علاوه بر تخصص

موضوعی، از مهارتهای کیفی و کاربردی، که از ابزارهای ضروری در کار متخصصان اطلاع رسانی است، برخوردار باشند. کارشناسان ارشد آینده باید مهارتهایی در فهم روند کاوش و توانایی هدایت تحقیق به مطلب مورد نظر را کسب کنند و باید بیاموزند که چگونه به عنوان عضوی از گروه فعالیت نمایند. متخصص اطلاع رسانی، خواه به عنوان متخصص اطلاعات در یک گروه تحقیق و توسعه یا به عنوان «کتابدار بالینی» در یک گروه درمانی، انتظار می رود که نیازهای اطلاعاتی را شناسایی، گردآوری، و در مناسبترین زمان و به شکلی شایسته برای استفاده گروه مورد نظر تهیه نماید.

مدارس کتابداری کشورهای مسلمان و غیر مسلمان ناگزیر از مواجهه با اهمیت روزافزون سیستمها و ابزار ارتباطات و ذخیره کامپیوتری اطلاعات، پیچیدگی روزافزون منابع اطلاعات موضوعی، و اهمیت بسیار زیاد ملاحظات اقتصادی در کلیه جنبه های کتابداری و اطلاع رسانی هستند. شناخت شبکه ها و شبکه سازی، کامپیوتر، تکنولوژی ارتباطات و کاربرد آنها در خدمات کتابداری و اطلاع رسانی برای نسل جدید متخصصان اطلاع رسانی بسیار ضروری است.

همچنین مدارس کتابداری جهان اسلام باید توجه فزاینده ای بر کار عملی، پژوهش میدانی و برنامه های کارآموزی مبذول دارند. این برنامه ها می تواند در سطوح ملی یا مشارکت با دیگر مدارس کتابداری کشورهای مسلمان و غیر مسلمان، در راستای آموزش دانشجویان از طریق تجربیات گسترده تر و متنوع تر تحقق یابد. بدین ترتیب چنین مبادله ای می تواند منجر به تفاهم بیشتر و همکاری آتی میان کتابداران کشورهای مسلمان و غیر مسلمان گردد.

در خلال این دهه یا دهه های آینده، استادان کتابداری کشورهای اسلامی، در حین تجدید نظر در برنامه های درسی دانشگاهی یا ایجاد برنامه های جدید، باید کل برنامه را بازسازی نموده یا برنامه جدیدی ارائه نمایند که رشته های اطلاع رسانی و علوم کامپیوتر، از قبیل طراحی و تجزیه و تحلیل سیستم، بازیابی اطلاعات و شبکه های اطلاعاتی، پژوهش عملیاتی، سیستمهای کنترل، تکنولوژی، میکروفرم، نظریه برنامه نویسی کامپیوتر و سیستمهای بازیابی کامپیوتری را با هم تلفیق نمایند.

2. St. John's university.

3. library information science program.

4. college of pharmacy.

5. Case Western Reserve university.

6. university of pittsburgh.

7. university of Wisconsin - Milwaukee (U W M).

از سیراکوس^۹ می گوید «کتابداران باید بند ناف خود را از کتابخانه ها ببرند». من نیز بر این باورم که کار اطلاع رسانی چنان گسترده است که نه می توان آن را محدود به کتابخانه دانست و نه می توان چنین تصور نمود که متخصصان اطلاع رسانی نمی توانند جز در کتابخانه فعالیت نمایند.

حرفه اطلاع رسانی جزئی از صفت مرکب اطلاعات و ارتباطات است. آموزش و تعلیم متخصصان اطلاع رسانی باید به نحوی باشد که براهتی بتوانند از یک محیط اطلاعاتی به محیطی دیگر انتقال یابند. فارغ التحصیلان تعدادی از مدارس کتابداری آمریکا شغل های جدیدی در محیط های غیر کتابخانه ای، از قبیل مشاور اطلاع رسانی کارگزار اطلاعات، مدیریت بانک های اطلاعاتی و کتابفروشی، کادر پژوهشی، و دیگر مشاغل می یابند. علائم امیدوارکننده ای وجود دارد که رشد این حرفه را نشان می دهد. آخرین ویرایش «راهنمای خدمات اطلاع رسانی آزاد»^{۱۰}، نوشته کلی وارنکن^{۱۱}، بیش از ۱۵۰ شرکت خصوصی تجارت اطلاعات را فهرست می کند که تقریباً بیش از پنج برابر تعدادی است که در اولین ویرایش آن در سال ۱۹۷۶ انتشار یافت. در دیگر کشورها نیز روند مشابهی دیده می شود. شرکت فرانسوی کارگزاری اطلاعات، find-5vp، شعبه هایی در اروپا و ایالات متحده آمریکا دارد.

متخصصان مبتکر کشورهای اسلامی آگاهانه و با تأمل به بررسی شیوه مذکور می پردازند. برخی از آنها در شرکتهای مشاور مهندسی و تجاری کشورهای اسلامی فعالیت می کنند. افراد موفق به دنبال حرفه ای هستند که جالب، پرزحمت و سودمند باشد. توسعه مشاغلی که جنبه های غیر سنتی دارد، دلایل گوناگونی دارد، اما چیزی که به عنوان حاصل این فعالیت بسیار مهم است این است که اطلاعات کالایی است که افراد بسیاری متقاضی آن هستند و برای کسب و استفاده از آن مبالغی هزینه می کنند. در نتیجه، نیاز به متخصصانی است که از منابع اطلاعاتی آگاه باشند و بتوانند اطلاعات صحیح را در وقت مناسب و برای افراد مناسب فراهم آورند.

پذیرش دانشجو

دیوید ریزمن^{۱۲} سریعترین شیوه ایجاد تحول در هر حرفه ای

8. Robert Taylor.

9. syra cuse.

10. Directory of Free - Based Information services.

11. Kelly Warnken.

12. David Reisman.

برنامه های کارشناسی ارشد

علاوه بر دایره شمول برنامه های کارشناسی ارشد که در پیش به آن اشاره شد، مسأله ای که بیان آن ضروری می نماید این است که برنامه های کارشناسی ارشد در اغلب دانشگاه های کشورهای اسلامی باید به نحوی تغییر کند که گرایش های جدید آموزش کارشناسی ارشد را دربر گیرد. قابل ذکر است که برنامه های کارشناسی ارشد اغلب دانشگاه های کشورهای اسلامی از دانشگاه های اروپایی، از قبیل آکسفورد، کمبریج و سوربون، اقتباس شده است. بنابر سنت تحصیلات کارشناسی ارشد در این دانشگاهها و نظیر آن پژوهش محور بوده است نه آموزش حرفه ای برای یک تخصص پیچیده. تاکید پایان نامه های کارشناسی ارشد ارتباطی با شیوه های جدید آموزش متخصصان اطلاع رسانی و دیگر متخصصان ندارد. باید تاکید بیشتری بر فعالیتهای درسی، پژوهش میدانی (کارآموزی)، تجربه مداوم، تحقیق و مطالعه مستقل نمود. در آینده برای تأمین نیروی انسانی جهت ارائه خدمات کتابداری و اطلاع رسانی به افراد بسیار زیادی با مهارتها و استعداد های گوناگون نیاز داریم. نیروی انسانی مورد نیاز شامل افرادی است که دارای مهارتهای مدیریتی، توانایی معرفی تکنولوژی جدید، صاحبان اندیشه های نو مایه در مورد تجزیه و تحلیل هزینه و مشکلات تورم، و همچنین متخصصانی است که برای پیاده کردن شیوه های اقتباس شده مورد نیاز می باشند. بنابراین تکنولوژی گوناگون نیاز به برنامه های آموزشی گوناگون دارد که این برنامه ها باید با استعداد افراد متناسب باشد. این افراد باید دارای استعداد ریاضی و تفکر تحلیل جهت به کارگیری کامل آن در خدمات ابداعی کتابداری و اطلاع رسانی باشند.

موقعیتهای شغلی

مشکلاتی که در مورد نگرش کتابداران و موقعیت آنها در کشورهای پیشرفته وجود دارد در مورد کشورهای در حال توسعه و اسلامی نیز مطرح است. تلاشهای ویژه ای برای تغییر این نگرش صورت گرفته است و فارغ التحصیلان جوان در اصلاح این نگرش می کوشند. یکی از این تصورات کلیشه ای این است که گمان می رود این حرفه افراد را فقط برای کار در کتابخانه ها آماده می کند، که تصور غلطی است. کتابداران با اندکی خلاقیت و اندیشه می توانند در هر محیط اطلاعاتی دارای کتابخانه یا بدون کتابخانه کار کنند. همان طور که رابرت تیلور^۸

آن است که به آموزش دهنده واگذار شود» معتقدم. بنابراین، آموزش حرفه‌ای، بالاخص آموزش مداوم، باید مسؤلیت مشترکی با دیگر کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی باشد.

نباید آموزش مداوم را به آموزش رسمی پیشرفته و یا آموزشی غیررسمی کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی محدود کرد. استفاده‌کنندگان اطلاعات نیز نیاز به آموزش بیشتری دارند. در صنعت نیز از طریق جلب توجه مدیران و مسؤولانی که استفاده‌کنندگان آینده اطلاعات هستند، به مسأله آموزش مداوم اشاره شده است. استفاده‌کنندگان اطلاعات جزء مکمل و آخرین حلقه زنجیره انتقال اطلاعات هستند. آنها علت وجودی هرگونه سرمایه‌گذاری برای بهینه نمودن ذخیره، پردازش و بازیابی اطلاعات هستند. برای کسانی که به این موضوع مهم علاقه مند باشند، کتاب آموزش و تعلیم استفاده‌کنندگان اطلاعات علمی و فنی: راهنمای یونسیت برای استادان^{۱۳} می‌تواند مفید واقع شود. این کتاب توسط ای. جی. ایوانز،^{۱۵} آر. جسی. رادز^{۱۶} و اس. کینان^{۱۷} تهیه شده و در سال ۱۹۷۷ توسط یونسکو انتشار یافته است.

تحقیقات

شرکت فعالانه مدارس کتابداری و اطلاع‌رسانی در تحقیقات و انتشارات نیز حائز اهمیت است. با آنکه اغلب کارهای انجام شده در مدارس کتابداری کشورهای اسلامی گرایش به آثار تاریخی و کتابشناختی دارد، غفلت نوزیدن از تحقیقات تجربی، عملی و کاربردی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، در مقایسه با دیگر رشته‌های دانشگاهی، نسبتاً جدید است و باید اقدامات گوناگونی صورت گیرد و نظم و ترتیبی اتخاذ گردد تا به عنوان رشته‌ای شایسته در دانشگاه‌های بزرگ تدریس شود. کتابداران و متخصصان اطلاع‌رسانی جامعه باید در برخورد با مشکلات، برنامه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی را راهگشا و مبنای رهبری روشنفکرانه قرار دهند. این امر از طریق استخدام و آموزش اعضای هیأت علمی شایسته که بتوانند مسؤولیت فعالیتهای تحقیقاتی متمرکز بر نیازهای کاربردی این حرفه را بر عهده گیرند، میسر تواند بود.

را تغییر در نوع پذیرش دانشجو دانسته است. این بیان می‌تواند در همه حرفه‌ها و در سراسر جهان صادق باشد. یک اتفاق نظر کلی میان استادان کتابداری شرق و غرب وجود دارد که به منظور جذب افراد گوناگون برای ورود به رشته‌های علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی باید به نحو جدی تری دانشجو پذیرش نمایند. کسی نمی‌گوید مشکل زیادی با دانشجویان فعلی وجود دارد، بلکه نظر بر این است که در دهه ۱۹۸۰ باید نوعی دیگر از دانشجویان را برای حرفه خود بپذیریم. باید در جستجوی دانشجویانی باشیم که هم دارای استعداد ریاضی و هم باسواد، باهوش، دارای اعتماد به نفس و قدرت بیان باشند. علاوه بر پذیرش دانشجو به طور سنتی، که اغلب علاقه مند به علوم انسانی و اجتماعی هستند، باید دانشجویانی را بپذیریم که علاقه مند به حوزه‌های علوم و تکنولوژی هستند.

به منظور جذب دانشجویان کارشناسی ارشد، باید آنها را فعالانه پذیرفت و به حرفه اطلاع‌رسانی تشویق کرده و این تفکر کلیشه‌ای را، که حرفه ما گرفتار آن است، از بین ببریم. همچنین باید برنامه‌های درسی دانشگاهی خود را مهیج، پویا، و پرتلاشتر سازیم.

آموزش مداوم

اصطلاح «آموزش مداوم»، که بسیار رایج است، بدین مفهوم می‌باشد که آموزش به عنوان جزء ضروری شالوده زندگی تلقی گردد و مانند زندگی از تولد تا مرگ ادامه می‌یابد. آموزش مداوم به معنی یادگیری در اوقات گوناگون، مکانهای مختلف و به شیوه‌های متفاوت است. آموزش مداوم در اشکال مختلف، از آموزش کاملاً سازماندهی شده و رسمی گرفته تا غیررسمی ترین اشکال، شامل جلسات و مطالعات حرفه‌ای صورت می‌پذیرد. نقشهای آموزشی نهادهای آموزشی غیر سنتی، از قبیل رسانه‌های گروهی، صنایع، آموزش ضمن خدمت، انجمنها، کتابخانه‌ها و غیره، نگرش جدیدی است. همچنین نگرش جدیدی در دانشگاهها، دانشکده‌ها و مدارس کتابداری حاکی از آن است که رسالت آنها به گونه‌ای گسترده‌تر باید دانشجویان جدیدی را که به روزآمد ساختن دانش و مهارتهای خود همت می‌ورزند در بر گیرد.

مدارس کتابداری و اطلاع‌رسانی کشورهای اسلامی باید آموزش مداوم را به عنوان یک اولویت در فعالیتهای خود در دهه ۱۹۸۰ و پس از آن جای دهند. این امر آزمایشی است برای رهبری حرفه‌ای و دانشگاهی این مدارس در کشورهای خود. این مدارس در هر زمان و هر جای مناسب می‌توانند و باید با دیگر سازمانها و انجمنهای حرفه‌ای مشارکت نمایند.

من به اظهار کلمنکو^{۱۳} که می‌گوید «آموزش بسیار مهمتر از

13. Clemencau.

14. Education and training of users of scientific and technical information: U N I S I S T guide for teachers.

15. A. J. Evans.

16. R. G. Rhodes.

17. S. Keenan.